Читайте нас на сайті: https://med-expert.com.ua

УДК 37:[316.613.434-053.6:159.9]

О.С. Шеремет[1], О.О. Чорний[1], Я.О. Шеремет[1], О.В. Павленко[1], Р.В. Козир[1]

Соціальна, психологічна та педагогічна проблема булінгу українських підлітків віком 15–16 років

[1]Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, Україна

Modern Pediatrics. Ukraine. (2026). 3(155): 148-158; doi 10.15574/SP.2026.3(155).148158

For citation: Sheremet OS, Chornyi OO, Sheremet YaO, Pavlenko OV, Kozyr RV. (2026). Social, psychological and pedagogical problem of bullying of Ukrainian teenagers aged 15-16. Modern Pediatrics. Ukraine. 3(155): 148-158. doi: 10.15574/SP.2026.3(155).148-158.

Актуальність дослідження зумовлена потребою обґрунтування процесу булінгу в підлітковому середовищі.
Мета – провести теоретичний аналіз наукових джерел, що розкривають особливості комплексного дослідження булінгу як соціальної, психологічної і педагогічної проблеми серед українських підлітків віком 15–16 років.
Проявами булінгу є глузування, стусани, побиття, штовхання, кібербулінг та інші. Основними психологічними наслідками булінгу (для усіх учасників булінгу) вважаються фізичні ушкодження, страхи, прояви гніву, занижена самооцінка, відчуття власної неповноцінності, беззахисності, втрата поваги до себе, несформованість суспільних цінностей, схильність до самотності, девіантна поведінка, формування деструктивних, асоціальних рис особистості, погіршення успішності в навчанні. Причинами виникнення булінгу стають індивідуальні психологічні властивості підлітків (низький рівень емпатії, схильність до агресії, потреба самоствердитися). Сімейні чинники: дефіцит уваги, авторитарний, байдужий стиль виховання, конфлікти сприяють виникненню булінгу. Освітній простір (заклади освіти) потребують ефективнішого рівня контролю та дієвих механізмів реагування на випадки булінгу. У цифровому просторі активно поширюється кібербулінг через анонімність, швидкість передавання інформації і труднощі в його контролюванні. Наголошується на комплексному впливі булінгу як на жертв, так і на агресорів і спостерігачів. Педагогічні аспекти булінгу українських підлітків віком 15–16 років зосереджені на ролі освітнього середовища в попередженні та реагуванні на випадки цькування. Слід створювати безпечний психологічний клімат у закладах освіти. Формування соціально-емоційних навичок у підлітків-здобувачів освіти є основою впровадження систематичних профілактичних заходів в освітньому середовищі.
Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
Ключові слова: підлітки, булінг, наслідки булінгу, профілактика булінгу, безпечне освітнє середовище, кібербулінг, жертва, кривдник, спостерігачі.

Social, psychological and pedagogical problem of bullying of Ukrainian teenagers aged 15–16

O.S. Sheremet[1], O.O. Chornyi[1], Ya.O. Sheremet[1], O.V. Pavlenko[1], R.V. Kozyr[1]
[1]T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium», Ukraine

The relevance of the study is due to the need to substantiate the process of bullying in the adolescent environment.
Aim – to conduct a theoretical analysis of scientific sources that reveal the features of a comprehensive study of bullying as a social, psychological and pedagogical problem among Ukrainian adolescents aged 15–16.
Manifestations of bullying are mockery, kicking, beating, pushing, cyberbullying and others. The main psychological consequences of bullying (for all participants in bullying) are considered to be physical injuries, fears, manifestations of anger, low self-esteem, feelings of inferiority, defenselessness, loss of self-respect, lack of formation of social values, a tendency to loneliness, deviant behavior, the formation of destructive, asocial personality traits, deterioration in academic performance. The causes of bullying are the individual psychological properties of adolescents (low level of empathy, tendency to aggression, the need to assert themselves). Family factors: lack of attention, authoritarian, indifferent upbringing style, conflicts contribute to the emergence of bullying. The educational space (educational institutions) need a more effective level of control and effective mechanisms for responding to bullying cases. Cyberbullying is actively spreading in the digital space due to anonymity, speed of information transmission and difficulties in controlling it.
The complex impact of bullying on both victims and aggressors and observers is emphasized. Pedagogical aspects of bullying of Ukrainian adolescents aged 15–16 years are focused on the role of the educational environment in preventing and responding to cases of bullying. It is necessary to create a safe psychological climate in educational institutions. The formation of socio-emotional skills in adolescents – students of education is the basis for the implementation of systematic preventive measures in the educational environment.
The authors declare the absence of a conflict of interest.
Keywords: adolescents, bullying, consequences of bullying, prevention of bullying, safe educational environment, cyberbullying, victim, offender, observers.

Вступ

Соціальні, психологічні та педагогічні аспекти булінгу українських підлітків віком 15–16 років потребують поглибленого дослідження соціокультурних умов у формуванні їхньої соціальної зрілості. Adolescent (підлітковий і юнацький період) не має в наш час чітких меж цього вікового періоду. Сучасне українське суспільство характеризує проблему булінгу серед підлітків як нагальну, що потребує системного і наукового аналізу. Віковий період віком 15–16 років (підлітковий вік) вважається важливим етапом для формування особистості. У підлітковому та юнацькому періоді активно розвивається самосвідомість, формується ціннісна система, закладаються основи поведінкових моделей і соціальних навичок дітей цієї категорії. Утім, у підлітковому віці діти стають особливо вразливими до зовнішніх негативних

Читайте нас на сайті: https://med-expert.com.ua

впливів, що виникають у соціальному середовищі, серед яких найбільш деструктивними є агресія, дискримінація і насильницька поведінка з боку ровесників.

Дедалі частіше булінг відбувається у закладах освіти, що не можна розглядати лише як ізольовану проблему окремих учасників освітнього процесу. Булінг є соціально-психологічним феноменом, який проникає в структуру життя освітніх закладів. Він створює соціальні, психологічні та педагогічні системні проблеми і водночас негативно відбивається на загальному кліматі освітнього середовища. Поширення булінгу супроводжується негативними наслідками (підвищеною тривожністю, психологічним та емоційним виснаженням, падінням самооцінки та втратою мотивації до освітньої діяльності в підлітків). Щодо негативних наслідків булінгу слід констатувати, що вони здебільшого залишають довготривалий слід (значні порушення психічного здоров'я, складнощі соціальної адаптації, розвиток девіантної поведінки не лише серед підлітків, які є постраждалими, але й серед тих, хто є кривдниками). Масштаби булінгу та глибина цієї проблеми виокремлюють перед соціумом важливе завдання – виявлення й подолання проявів булінгу на ранніх стадіях, створення ефективної системи профілактичних заходів у закладах освіти різного рівня. Визначення комплексного підходу до вирішення проблеми булінгу сприяє створенню безпечного й сприятливого середовища для розвитку українських підлітків.

Дослідження соціальних, психологічних і педагогічних аспектів булінгу українських підлітків віком 15–16 років виявляють поширення кібербулінгу (в умовах активного розвитку інформаційних технологій). Ускладнення процесу виявлення і попередження випадків цькування (булінгу), а також посилення його психологічного впливу на підлітків ускладнюють анонімність, доступність і велику швидкість розповсюдження інформації в онлайн-просторі. Соціальні, психологічні і педагогічні проблеми булінгу українських підлітків віком 15–16 років досліджуються соціальною психологією, педагогікою, соціальною роботою та соціальною педагогікою, адже ці галузі науки безпосередньо пов'язані із забезпеченням безпеки в освітньому середовищі, психічним благополуччям дітей підліткового віку й якістю соціальної адаптації в суспільстві. Феномену булінгу приділяли увагу як українські, так і зарубіжні дослідники. Основними напрямами їхнього вивчення є причини виникнення булінгу, його форми, механізми поширення, а також можливі способи профілактики цього явища.

Серед українських дослідників важливий внесок у цій сфері роблять К. Абсалямова, О. Луценко [1], Н. Максимова [7], Т. Титаренко [14], V. Kremen зі співавт. [6]. V. Kremen зі співавт. розглядають булінг як соціально-психологічний феномен, що має багатогранні прояви і форми, а також негативно впливає на становлення особистості підлітків [6].

Соціальні, психологічні і педагогічні проблеми булінгу дітей підліткового віку досліджуються зарубіжними вченими, зокрема, D. Olweus із співавт. [9], P. Smith зі співавт. [13] і C. Salmivalli зі співавт. [10]. Дослідження цих науковців сприяють розробленню теоретичних моделей, що пояснюють природу булінгу, його характерні ознаки та ролі учасників цього деструктивного процесу, особливо дітей підліткового віку.

Визначенням булінгу є систематична і повторювана форма агресивної поведінки, спрямованої однією особою або групою осіб проти іншої людини, яка має очевидну слабшу позицію. Наслідком стає неможливість повноцінного самозахисту. У наукових розвідках наголошується, що природа цього феномену має складний характер. Адже цькування включає різні форми впливу (фізичний, вербальний, психологічний, соціальний, а іноді й цифровий). Тобто булінг може розглядатися не тільки як ізольований випадковий акт агресії, але й як (що буває частіше) затяжний процес деструктивної взаємодії. Деструктивна взаємодія має глибокий вплив на емоційний стан постраждалих підлітків, їхню самооцінку та здатність будувати здорові міжособистісні стосунки, а це важливо саме в підлітковому віці.

Важливим етапом у протидії булінгу (цькуванню) в Україні є прийняття Закону України № 2657-VIII від 18 грудня 2018 року, яким уперше на законодавчому рівні введено поняття «булінг (цькування)» [16]. Закон чітко визначає булінг як діяння учасників освітнього процесу, що полягають у психологічному, фізичному, економічному і сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої

Читайте нас на сайті: https://med-expert.com.ua

чи неповнолітньої особи або особою стосовно інших учасників освітнього процесу, унаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Соціальні, психологічні і педагогічні проблеми булінгу дітей підліткового віку доводять, що булінг не є суто «педагогічною проблемою» або «труднощами виховання», він перейшов у площину юридичної відповідальності. Законодавчим закріпленням терміну «булінг» наголошено, що будь-який прояв агресії серед підлітків – чи то в межах закладів освіти, чи в кіберпросторі, – має конкретні правові наслідки для агресорів та їхніх батьків. Тобто слід створити нормативний фундамент для впровадження системних психологічних програм безпеки саме для підлітків, оскільки в наш час захист самооцінки та психічного здоров'я українських підлітків є обов'язковою вимогою закону, а не лише науковою або педагогічною рекомендацією.

В Україні вчені зосереджують увагу, зокрема, на соціальних, психологічних і педагогічних проблемах булінгу дітей підліткового віку 15–16 років, переважно на аспектах, що призводять до виникненню булінгу. Феномен булінгу зазвичай зумовлюється комплексом чинників, серед яких – особистісні риси самих підлітків, несприятлива атмосфера в сім'ї, труднощі у встановленні стосунків із ровесниками, а найчастіше – надмірне прагнення до домінування в колективі. У цьому процесі значну роль відіграють недосконалості у створенні сприятливого і безпечного освітнього середовища. Важливим є роз'яснення, що булінг найчастіше виникає в тих колективах, де створена атмосфера байдужості, існують недоліки в культурі спілкування, немає чітких стандартів ненасильницької поведінки. А отже, проблема булінгу значно посилюється там, де не забезпечується належним чином своєчасне педагогічне втручання в конфлікти між підлітками, які навчаються в освітніх закладах.

D. Olweus зі співавт. [9] визначають булінг як одну з найнебезпечніших форм насильства серед дітей і підлітків. Автори вважають, що булінг має систематичний характер і пов'язаний із дисбалансом сил між кривдником і жертвою. Погоджуємося з цією тезою.

P. Smith зі співавт. [13] акцентують увагу на різних формах булінгу, а також наголошують на потребі врахування сучасних цифрових ризиків, пов'язаних із поширенням кібербулінгу.

Опитування ЮНІСЕФ визначає кібербулінг як булінг (цькування) за допомогою електронних засобів комунікації. Воєнний стан в Україні все більше віртуалізує сучасний освітній простір (дистанційне навчання), через це і прояви булінгу (цькування) переміщуються в онлайн-простір. Сьогодні підлітки віком 15–16 років перебувають у кіберпросторі повсякчас (причому незалежно від місця їхнього фізичного перебування). Результати дослідження Docudays UA (Всеукраїнської кампанії проти кібербулінгу) доводять, що судами України прийнято ряд постанов щодо булінгу проти дітей (13% яких стосувалися кібербулінгу – погроз, принизливих коментарів, поширення фото і відео без згоди підлітків) [11,15]. Погоджуємося з фактом існування кібербулінгу в підлітковому середовищі.

C. Salmivalli, A. Kärnä, E. Poskiparta [10] наголошують на груповій природі булінгу та ролі в цьому процесі спостерігачів, які впливають як на посилення, так і на зменшення агресивної поведінки в підлітковому середовищі.

Психологічні наслідки булінгу для підлітків приводять до вкрай негативних результатів. Систематичне цькування (булінг) може зумовлювати підвищену тривожність, страхи, емоційну нестабільність, зниження самооцінки, соціальну ізоляцію та втрату інтересу до освітньої діяльності. Щодо наслідків для кривдників у процесі булінгу, то цькування в більшості випадків негативно впливає як на жертву, так і на агресора, а також на спостерігачів, оскільки формує викривлені моделі соціальної поведінки. Слід зазначити, що толерантне ставлення до насильства взагалі значно ускладнює процес гармонійного розвитку особистості підлітків, особливо у віці 15–16 років.

К. Седих, Н. Мишко [11] доводять, що підлітки, які стали мішенню булінгу, можуть у подальшому проявляти девіантну поведінку (схильність до правопорушень).

Соціальна, психологічна і педагогічна проблема булінгу українських підлітків віком 15–16 років характеризується особливою увагою до педагогічних аспектів профілактики булінгу. Ефективне попередження цькування (булінгу) можливе лише за умови системної і мультидисциплінарної командної взаємодії педагогів, психологів, соціальних педагогів, батьків, а іноді існує потреба залучити психотерапевтів до команди фахівців, які працюють у напрямі профілактики булінгу. Ключовим напрямом про-

Читайте нас на сайті: https://med-expert.com.ua

філактики є створення безпечного освітнього середовища, що має сформувати в підлітків – здобувачів освіти навички конструктивного спілкування, емпатію, толерантність і відповідальність за власну поведінку. Слід своєчасно виявляти ознаки булінгу і водночас впроваджувати просвітницькі програми, спрямовані на зниження рівня агресії в підлітковому середовищі.

На сьогодні сучасні дослідження переважно зосереджені на визначенні причин булінгу, характеристиці його основних форм, аналізі психологічних наслідків і пошуку ефективних педагогічних механізмів профілактики. Разом із тим потребують подальшого наукового обґрунтування питання комплексного підходу до подолання булінгу серед українських підлітків віком 15–16 років з урахуванням сучасних соціокультурних умов, впливу цифрового середовища та особливостей розвитку особистості в підлітковому віці.

Незважаючи на те, що в Україні вже сформована законодавча база для протидії булінгу та реалізована низка профілактичних заходів у системі освіти, проблема булінгу залишається невирішеною в повному обсязі. Це вказує на потребу розроблення більш комплексного та багатогранного підходу до її вивчення, який охоплює соціальні, психологічні й педагогічні аспекти. Особливо цінним завданням є не лише узагальнення сучасного досвіду, але й розроблення дійсно ефективних механізмів профілактики, а також своєчасного і результативного реагування на конкретні випадки булінгу. Такий підхід сприятиме створенню безпечного і підтримувального освітнього середовища, що є запорукою гармонійного розвитку особистості підлітків.

Актуальність цієї проблематики обумовлена не тільки зростанням масштабів поширення булінгу серед юнацької аудиторії, але і його згубними наслідками для психологічного комфорту і соціальної адаптації молоді. Водночас існує гостра потреба в удосконаленні вже діючих методів профілактики і в розробленні нових стратегій боротьби з цим явищем, які зможуть ефективно забезпечити повноцінний розвиток майбутніх поколінь у середовищі, вільному від насильства і ворожнечі.

У ранній юності (від 14–18 років) завершується початковий етап соціалізації особистості дитини підліткового віку та водночас активно відбувається фізичний розвиток.

О. Сергєєнкова зі співавт. констатують, що в юнацький період підвищується рівень нервової регуляції, а також розвиваються нервові клітини головного мозку, завершується статеве дозрівання [12]. Вважаємо цю тезу важливою для подальшого вивчення соціальних, психологічних і педагогічних аспектів булінгу в середовищі українських підлітків віком 15–16 років.

Е. Еріксон доводить, що як підлітковий, так і юнацький вік є важливим періодом розвитку особистості. Вчений наголошує, що соціальна зрілість юнаків залежить від особливостей їхнього розвитку, фізіологічного дозрівання і духовної атмосфери соціуму. Все це разом і є середовищем, у якому розвивається і формується особистість дитини [3]. Вважаємо цю тезу важливою.

У віці 15–16 років підлітки мають уміти спиратися на соціальну ситуацію для формування власної психологічної готовності до подальшого дорослого життя (сформовані властивості, здібності, виокремлені потреби).

Мета наукового огляду – провести теоретичний аналіз наукових джерел, що розкривають особливості комплексного дослідження булінгу як соціальної, психологічної та педагогічної проблеми серед українських підлітків віком 15–16 років.

Дослідження булінгу як соціальної, психологічної і педагогічної проблеми серед українських підлітків віком 15–16 років залишається однією з актуальних і таких, що тривожать суспільство в сучасному освітньому і соціальному середовищі. Феномен булінгу (цькування) викликає глибоке занепокоєння серед освітян, батьків, психологів і соціальних працівників. Наслідки булінгу впливають на психологічний стан, соціальну взаємодію, подальший розвиток підлітків і виходять далеко за межі середовища освітніх закладів. Існує потреба проаналізувати булінг (цькування) і як прояв агресивної поведінки, і як багатогранне соціально-психологічне явище в освітньому середовищі. Вплив соціального середовища часто безпосередньо є джерелом дисбалансу у відносинах між учасниками підліткового середовища, що має змогу сприяти виникненню конфліктів, загострювати їх. Досліджуючи булінг, слід звертати увагу як психологам, так і правознавцям на вивчення індивідуальних рис характеру і поведінки українських підлітків віком 15–16 років. Це до-

Читайте нас на сайті: https://med-expert.com.ua

поможе визначити їхню позицію в колективі однолітків.

А. Корнійченко, характеризуючи булінг як юридичну категорію адміністративного права, обґрунтовує, що булінг (цькування) має системний характер. А. Корнійченко доводить, що прояви булінгу безпосередньо пов'язані з дисбалансом влади та наявністю різних рівнів і характеристик соціального статусу в підлітковому середовищі. Цей факт виявляє домінування окремих учасників взаємодії серед підлітків, і водночас вони часто, за можливості, чинять тиск на однолітків, які є більш вразливими або менш захищеними. Така ситуація потребує об'єднання зусиль юристів, педагогів, психологів і фахівців соціальної сфери, а також і соціуму для розроблення профілактичних заходів (більш ефективних) та інтервенції. І профілактика, і інтервенція мають бути спрямовані на створення здорового і безпечнішого середовища для освітньої діяльності українських підлітків віком 15–16 років [4].

І. Кравченко наголошує на потребі поглибленого дослідження соціального аспекту булінгу. Науковець доводить, що профілактика булінгу в роботі з дітьми в освітньому середовищі потребує поглибленого вивчення і розуміння причин його виникнення та поширення, особливо серед українських підлітків. Щодо вікового періоду 15–16 років, то саме в цей час активно формується особистість дітей. А головне, у цей період визначальним моментом є їхнє прагнення до самоствердження. Проте це прагнення часто виражається через бажання домінувати над однолітками. І. Кравченко стверджує, що булінг в освітньому середовищі стає одним із наслідків порушень соціальних норм взаємодії, що встановлено в суспільстві. З педагогічного напряму (виховного), ця проблема часто виникає через недостатній рівень розвитку культури спілкування серед підлітків у закладі освіти, а це є значним ускладненням створення толерантних відносин між ровесниками [5].

Розуміння булінгу (цькування) як одного зі складних феноменів є неможливим без детального обґрунтування соціальних чинників, що сприяють процесу його виникнення і розвитку. У цьому контексті слід розглянути сімейне середовище, яке є базовим фундаментом для закладення первинних моделей поведінки дитини (а в подальшому – й підлітка) та водночас призводить до формування уявлення дитини різного віку про стан навколишнього світу. Саме важливість сім'ї для дітей різного віку відіграє основну роль у процесі створення позитивного емоційного тла та загальноприйнятих у суспільстві соціальних навичок дитини. У подальшому житті (і в підлітковому віці також) сім'я впливає на здатність дітей підліткового віку і старше адаптуватися до обставин зовнішнього середовища. Тобто можна стверджувати, що недостатність (дефіцит) емоційної підтримки, байдужі відносини батьків до дітей або, навпаки, конфлікти в родині часто призводять до формування в підлітків хибних реакцій на соціальні виклики різного характеру. Щодо таких обставин в сім'ї, то вони зазвичай формують агресивну поведінку або схильність до позиції пасивного спостерігача чи взагалі уникнення будь-якої взаємодії з оточенням як однолітків, так і дорослих. Унаслідок цього відбувається визначення характеру соціальних відносин підлітків, а також самореалізація в подальшому житті.

Щодо проблеми кібербулінгу наразі ця проблема стає особливо гострою через активний і стрімкий розвиток цифрових технологій. А прояви кіберзнущання становлять суттєву загрозу, значно більшу за булінг традиційних форм. Кібербулінг є безперервним процесом і водночас здатний охоплювати велику аудиторію. Будь-які агресивні дії, винесені у віртуальний світ за межі фізичного простору, можуть здобувати масштабніше поширення та наявність деякої складності в протидії.

К. Седих, Н. Мишко детально характеризують дітей-кривдників. Дослідники доводять, що найчастішими випадками булінгу є такі, що розпочинаються як розвага, причому підлітки навіть не усвідомлюють усіх наслідків процесу цькування. Частіше за все – це спосіб самоствердитися, здобути популярність серед ровесників. Водночас підлітки в такий спосіб намагаються компенсувати власні невдачі в різного роду взаємних стосунках та в освітній діяльності. А ще, іноді підлітки булять більш успішніших у навчанні однолітків через заздрість або через більш гарні чи круті речі, наявність дорогого одягу, гаджетів та інше [11].

К. Седих, Н. Мишко, досліджуючи психологічні наслідки булінгу, констатують, що ініціаторами булінгу частіше є підлітки, які мають специфічні індивідуальні психологічні порушення (синдром дефіциту уваги, гіперактивність, розлади пове-

Читайте нас на сайті: https://med-expert.com.ua

дінки, посттравматичний стресовий розлад та інші). Ще одним спонукальним напрямом підлітків до прояву булінгу в освітньому середовищі можна вважати значне поширення і доступність контенту з пропагандою насильницьких моделей поведінки в інтернет-іграх і фільмах. Такі ігри та фільми викликають у підлітків захоплення. А після перегляду сюжетів із проявами жорстокості та агресивності діти підліткового віку часто ідентифікують себе з цими негативними персонажами та вважають їхню поведінку зразковою. К. Седих, Н. Мишко наголошують, що сучасна мілітарі-мода, продиктована умовами воєнного стану в Україні, значно поширює захопленість підлітків брутальним способом поведінки і призводить до проявлення його в повсякденному житті [11].

М. Бондаровська констатує, що інформаційні технології в наш час дають змогу не лише успішніше комунікувати, але й створюють основу для появи більш агресивних форм взаємодії. Наразі такі форми непросто ефективно контролювати та оперативно припинити, а це робить проблему ще більш соціально небезпечною [2]. Погоджуємося з цією тезою. Для роботи з підлітками віком 15–16 років така теза свідчить про необхідність адаптації профілактичних заходів до умов цифрового середовища в найближчий час.

Т. Титаренко вважає, що саме психологічний аспект булінгу є головним чинником, що визначає глибину його впливу на формування особистості підлітків віком 15–16 років та їхній подальший розвиток. Науковець зазначає, що жертви булінгу часто мають серйозні психологічні наслідки (зниження самооцінки, посилення тривожності, відчуття страху перед соціальною взаємодією і схильність до ізоляції від оточення). Такі чинники провокують формування негативного сприйняття як власної особистості, так і оточуючого світу, а це значно ускладнює процес соціальної адаптації. Т. Титаренко зауважує, що життєвий досвід індивіда (а в цьому дослідженні – 15–16-річних підлітків) містить або травматичні, або негативні переживання. Цей факт відіграє негативну роль в їхньому розвитку. Щодо впливу такого досвіду, то він суттєво впливає як на самоусвідомлення, так і на становлення життєвих цінностей підлітків. Водночас стратегії досягнення власних цілей і здатність до ефективної самореалізації також мають негативний результат у подальшому житті. Т. Титаренко констатує, що негативні обставини, створені внаслідок булінгу, та спосіб їхніх переживань зазвичай мають можливість сформують підґрунтя для подальшої поведінки (як позитивної, так і негативної, агресивної) й вибору життєвого шляху підлітків [14]. Цю тезу вважаємо важливою для дослідження проблеми булінгу підлітків віком 15–16 років. Оскільки психологічні травми можуть залишатися непомітними для дорослих з оточення, але суттєво впливати на майбутнє дитини підліткового віку.

К. Седих, Н. Мишко вважають, що доволі часто діти підліткового віку вважають насильницькі дії проти однолітків одним зі способів, що можуть вирішити існуючі в них проблеми та роблять спроби імітувати побачене в інтернеті в реальному житті. Вчені доводять, що створення ситуації булінгу (цькування) у закладах загальної середньої освіти є водночас своєрідною системою або комплексом різноманітних причин. Якщо узагальнити їхнє дослідження, то можна вважати, що булінг у закладах освіти зазвичай призводить до доволі складних наслідків (соціальних, психологічних, педагогічних) для всіх учасників цього процесу (жертви булінгу, спостерігачів, кривдників). Щодо психологічних наслідків булінгу, то науковці вважають, що булінг (цькування) впливає на найближче оточення підлітків і водночас змінює стиль і форми взаємодії в підлітковому колективі, а також впливає на подальше життя дітей підліткового віку. Коротко розглянемо види психологічних наслідків: «прямі» наслідки – видно одразу; «віддалені» наслідки – проявляються згодом, через різні проміжки часу. Позначення наслідків булінгу на самій жертві є найтяжчими. Основними психологічними наслідками булінгу є такі: фізичні травми, ушкодження, страх, тривога, гнів, прагнення кудись тікати, сховатися, зовнішня байдужість та інші. Ключовими наслідками стає погіршення фізичного, психічного і соціального стану підлітків (такі наслідки обов'язково впливають частіше за все негативно на подальше життя підлітків) [11].

Н. Максимова констатує, що формування девіантної поведінки серед підлітків обумовлене впливом соціального середовища. Девіантна поведінка є наслідком засвоєння та прийняття зразків поведінки, що порушують суспільні норми (які є загальноприйнятими). Н. Максимова зауважує, що моделі девіантної поведінки частіше закріплюються у свідомості дітей підліткового віку в процесі їхнього багаторазового повторення

Читайте нас на сайті: https://med-expert.com.ua

та поступового перетворення на стандартну форму реакції, що особливо важливо знати представникам команди фахівців, які працюють із випадками булінгу в закладах освіти [7]. Ця теза підтверджує, що булінг є індивідуальною і водночас соціально обумовленою проблемою.

К. Седих, Н. Мишко зауважують, що наслідки булінгу (особливо для жертв булінгу) практично завжди відображаються на якості їхньої освітньої діяльності. Науковці стверджують, що психічна активність підлітків спрямовується на подолання психотравмувальної ситуації цькування (булінгу). Пізнавальні спроможності (здатність запам'ятовування, аналіз освітніх матеріалів, зосередження на процесі навчання) знижуються швидкими темпами. Підлітки, які є жертвами булінгу, проявляють небажання відвідувати освітні заклади через відчуття страху та напруги, які зазвичай збільшуються швидкими темпами. Підлітки – жертви булінгу частіше за своїх ровесників схильні до нервово-психічних розладів, до проявів фізичного нездужання, що має психосоматичне походження та іноді навіть депресій. Ці прояви в підлітків – жертв булінгу можуть приводити до суїциду (самогубства). Підлітки – потерпілі від булінгу мають занижену самооцінку, часто страждають на комплекс неповноцінності, вважають себе беззахисними, втрачають повагу до себе, мають несформовану систему суспільних цінностей, схильні до самотності. Страждає також й оточення таких підлітків. Підлітки – жертви булінгу, як правило, можуть стати більш агресивними, ніж зазвичай, стосовно слабших, молодших за віком дітей, тварин та ін. Підлітки, які є мішенню булінгу (цькування), можуть проявляти девіантну поведінку (схильність до правопорушень, формування алкогольної, тютюнової чи наркотичної залежності) [11].

І. Кравченко, досліджуючи процес профілактики булінгу в роботі з дітьми в освітньому середовищі, констатує, що педагогічний аспект булінгу є ключовим у його профілактиці та водночас подоланні. Саме освітнє середовище має стати безпечним для підлітків і сприяти гармонійному розвитку особистості дітей підліткового віку. І. Кравченко наголошує, що ефективнішою профілактикою булінгу є системна робота педагогів, психологів і соціальних педагогів – фахівців, які мають брати участь у командній співпраці щодо недопущення та водночас подолання процесу булінгу в освітньому середовищі [6]. Погоджуємося з цією тезою, а також вважаємо, що одним із ключових завдань закладів загальної середньої освіти є формування культури ненасильницького спілкування і розвиток емоційного інтелекту здобувачів освіти підліткового віку.

Розглянемо наслідки булінгу для жертви цькування. Слід погодитися з науковими розвідками К. Седих, Н. Мишко, які стверджують, що найтяжчими наслідками булінгу є ті, які позначаються на самій жертві [11].

Проте булінг завдає шкоди не лише жертвам, які безпосередньо стикаються з проявами агресії, але й негативно впливає на самих кривдників. Страждають також і ті підлітки, які стають випадковими або вимушеними спостерігачами ситуацій цькування (булінгу). Психологи доводять, що кривдники, яким притаманні такі деструктивні форми поведінки, часто вважають їх чимось звичним й закріплюють таку агресивну поведінку як стійку модель поведінки в подальшому, що потенційно може спровокувати процес розвитку девіантної поведінки в їхньому подальшому дорослому житті.

Розглядаючи наслідки булінгу для спостерігачів, можна констатувати, що такі підлітки мають значні психічні травми разом із тими підлітками, які стають жертвами булінгу. Спостерігачі усвідомлюють безсилля однієї людини перед владою натовпу або більш сильного однолітка, який стає кривдником. Спостерігачі зазвичай соромляться своєї легкодухості, оскільки вони не наважуються вступитися і підтримати жертву цькування, бо бояться виявитися наступною жертвою булінгу. Можна стверджувати, що підлітки, які стають свідками булінгу, нерідко переконані, що насильство є нормальною формою взаємодії з однолітками. Спостерігачам притаманне відчуття безпорадності, вони мають депресивні стани або страждають від перезбудження. Підлітки – спостерігачі булінгу так само, як і жертви булінгу, часто не відвідують заклади загальної середньої освіти. Кривдник, отримуючи досвід булінгу, частіше за інших підлітків потрапляє в ситуації, де проявляється насильство, а ще частіше – там, де порушується закон. Тобто як спостерігачі, так і кривдники формують своєю участю в процесі булінгу специфічні моделі соціалізації з негативними наслідками в подальшому житті. Досвід участі в процесі булінгу всіх учасників (жертви, спостерігачів, кривдників) формує деструктивні, асоціальні риси особистості, почуття в таких під-

Читайте нас на сайті: https://med-expert.com.ua

літків стають огрубілими. Перераховані риси в подальшому житті негативно впливають на встановлення близьких відносин із людьми з найближчого оточення [11].

Суб'єктами реагування в разі настання випадку булінгу (цькування) у закладах освіти є: служба освітнього омбудсмена; служба у справах дітей; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; різноманітні органи місцевого самоврядування; керівники та інші працівники закладів освіти; засновники закладів освіти або уповноважених ними органів; підрозділи територіальних органів Національної поліції України. Суб'єкти реагують на випадки булінгу (цькування) у закладах освіти тільки в межах повноважень, передбачених законодавством.

У закладах освіти, де практикується булінг, створюється атмосфера страху та неповаги. Здобувачі освіти вважають, що вчителі та персонал мало контролюють події в школі і не піклуються про них. Часто здобувачі освіти, які зазнають цькування, відчувають труднощі з навчанням, почуваються невпевнено, неохоче відвідують цей заклад освіти. Наслідки булінгу (цькування) також є для закладу освіти. Тож, якщо булінг не припиняється і керівництво закладу освіти та педагогічний персонал не вживає заходів, то наслідки впливають на все освітнє середовище [11].

Суттєвою проблемою, з якою стикається сучасна освітня система, є формальний і поверхневий підхід до вирішення питання профілактики булінгу серед школярів. Багато заходів, спрямованих на боротьбу з цією проблемою, часто залишаються лише декларативними, формальними без реального впливу на поведінкові прояви дітей та підлітків. Слід констатувати, що такий підхід не дає змоги вирішити проблему в її глибокій сутності, адже подібні ініціативи не зачіпають ключових аспектів формування здорових стосунків у колективі та створення комфортної атмосфери для учасників освітньої діяльності.

Верховною Радою України затверджено наказ Міністерства освіти і науки України щодо Порядку реагування на випадки булінгу (цькування) [8].

Наказ Міністерства освіти і науки України щодо Порядку реагування на випадки булінгу (цькування) виокремлює терміни, які визначають основних учасників булінгу (цькування). Кривдником (булером) вважається будь-який учасник освітнього процесу (у тому числі малолітня або неповнолітня особа), яка вчиняє булінг (цькування) щодо іншого учасника освітнього процесу. Потерпілим (жертвою булінгу) вважається один або декілька учасників освітнього процесу, щодо якої (яких) вчиняється булінг (цькування). Також виокремлено групу спостерігачів, які є свідками та (або) безпосередніми очевидцями випадків булінгу (цькування). Щодо сторін булінгу (цькування) законодавець визначає, що ними є безпосередні учасники випадку: кривдники (булери), потерпілі (жертви булінгу), спостерігачі (за наявності) [8].

Визначаючи особливості комплексного дослідження булінгу як соціальної, психологічної та педагогічної проблеми серед українських підлітків віком 15–16 років, слід звернути увагу на підстави для підозри в наявності випадку булінгу (цькування) учасника освітнього процесу в закладі освіти. Ними законодавець вважає такі прояви: замкнутість, тривожність, страх або, навпаки, демонстрацію повної відсутності страху, ризикованої, зухвалої поведінки; виявлення неодноразової неврівноваженої поведінки; агресивність, напади люті, схильність до руйнацій, нищення будь-чого, насильство; поведінка з різкими змінами звичної для підлітків поведінки; уповільнене мислення, зниження здатності до навчання; поява відлюдкуватості, хоча раніше вона не проявлялася, небажання спілкуватися з іншими учасниками освітнього процесу; бажання ізолюватися, бажання вийти з групи; заниження самооцінки, постійне відчуття провини; поява втомлюваності від будь-якої діяльності, знижена спроможність до концентрації уваги; демонстрація страху (особливо перед появою кривдників як учасників освітнього процесу); схильність до пропусків уроків; відмова від присутності на заняттях із посиланням на погане самопочуття; депресивний стан; самоушкодження (аутоагресії); прояви суїцидальних намірів; фізичні ушкодження і (або) ознаки поганого самопочуття (нудоти, головного болю, кволості та ін.); намагання приховати або травму, або обставини її отримання; скарги підлітків на біль або прояви поганого самопочуття; заяви підлітків про пошкоджені або зниклі особисті речі; факти, що пояснюють вимагання особистих речей, їжі, грошей; жести, висловлювання, прізвиська, жарти, погрози, поширення чуток сексуального (інтимного) характеру або інших відомостей (тих, які підліток бажає

Читайте нас на сайті: https://med-expert.com.ua

зберегти в таємниці); фото-, відео- та аудіоматеріали фізичних або психологічних знущань, сексуального (інтимного) змісту; пошкоджене або зникле майно та (або) особисті речі [8].

Однак дослідження доводить, що найбільш результативною є системна і всебічна робота з цього питання, яка передбачає інтеграцію виховних заходів безпосередньо в структуру освітнього процесу. Ефективність програм щодо профілактики та протидії булінгу (цькування) – це не тільки проведення профілактичних лекцій або одноразових акцій, але й активний вплив на формування таких навичок підлітків віком 15–16 років, як взаємоповага, емпатія та вміння конструктивно розв'язувати конфлікти. Така профілактика має стати частиною щоденної практики освітнього середовище закладів загальної середньої освіти та не обмежуватися окремими формальними діями.

Дослідження особливостей булінгу як соціальної, психологічної і педагогічної проблеми серед українських підлітків віком 15–16 років дає змогу визначити, що до булінгу (цькування) у закладах освіти належать випадки, які відбуваються безпосередньо в приміщенні закладу освіти та на прилеглих територіях (у навчальних приміщеннях, приміщеннях для занять спортом, проведення заходів, коридорах, роздягальнях, вбиральнях, душових кімнатах, їдальні та ін.), а також за межами закладу освіти під час заходів, передбачених освітньою програмою, планом роботи закладу освіти, та інших освітніх заходів, що організовуються за згодою керівника закладу освіти, у тому числі дорогою до (із) закладу освіти.

Наказ Міністерства освіти і науки України (2019) «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) і застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» виокремлює ознаки булінгу (цькування). Це – комплексні систематичні вчинення учасниками освітнього процесу діяння стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу (у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій), зокрема: процес умисного позбавлення їжі, одягу, коштів, документів, іншого майна або можливості користуватися ними, перешкоджання в отриманні освітніх послуг, примушування до праці та інші правопорушення економічного характеру; словесні образи, погрози (у тому числі щодо третіх осіб), приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи; будь-яка форма небажаної вербальної, невербальної чи фізичної поведінки сексуального характеру (принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, прізвиська, образи, жарти, погрози, поширення образливих чуток); будь-яка форма небажаної фізичної поведінки (ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, завдання ударів); інші правопорушення насильницького характеру [8].

Сучасні наукові розвідки дають змогу стверджувати, що вирішення проблеми булінгу потребує налагодженої ефективної співпраці між закладами освіти та сім'єю, особливо це важливо для сімей, де є діти підліткового віку. Спільною роботою педагогів і батьків створюються сприятливі умови для формування здорового соціального середовища, де можуть виникати позитивні моделі поведінки підлітків. В умовах тісної та узгодженої взаємодії цих двох важливих інституцій можливе забезпечення своєчасного й результативного попередження проявів булінгу (цькування) серед підлітків – здобувачів освіти. При цьому булінг має розглядатися як багатогранна проблема, що потребує цілісного, комплексного і системного підходу до її подолання.

У закладах освіти потрібно на постійній основі здійснювати заходи суб'єктами реагування, спрямовані на запобігання та протидію булінгу (цькуванню).

Для комплексного розв'язання соціальних, психологічних і педагогічних аспектів булінгу (цькування) у закладах освіти слід визначити зобов'язання педагогічних та науково-педагогічних працівників. Ними є такі: вживання невідкладних заходів для припинення небезпечного впливу; можливість надати домедичну допомогу та викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги для надання екстреної медичної допомоги; можливість звернутися (за потреби) до територіальних органів (підрозділів) Національної поліції України; надати повідомлення керівнику закладу освіти та принаймні одному з батьків або інших законних представників малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування) та інші [8].

Інтеграція соціальних, психологічних і педагогічних заходів дає змогу не лише суттєво знизити прояви булінгу (цькування) у підлітковому се-

Читайте нас на сайті: https://med-expert.com.ua

редовищі, але й водночас сприяти створенню безпечного освітнього простору. Безпечне середовище стане платформою для гармонійного розвитку особистості підлітків, де кожен здобувач освіти почуватиме себе захищеним і впевненим, що підвищить загальну якість освітньої діяльності та міжособистісних стосунків.

Висновки

Дослідження булінгу (цькування) як соціальної, психологічної і педагогічної проблеми серед українських підлітків віком 15–16 років дає змогу дійти висновку, що булінг є складним і багатогранним явищем, пов'язаним із соціальними, психологічними і педагогічними чинниками.

Булінг – це суттєва проблема, з якою стикається сучасна освітня система. Іноді заходи, спрямовані на боротьбу з булінгом, залишаються лише декларативними і формальними. Для формування сильного і впевненого в собі підростаючого покоління українців важливо унеможливити булінг у закладах освіти України, який призводить до значних соціальних і психологічних наслідків для всіх учасників освітнього процесу. Порушення фізичного, психічного і соціального стану підлітків, які стають жертвами, кривдниками, спостерігачами булінгу неминуче позначаються на їхньому подальшому житті. Вирішення означеної проблеми актуалізує питання побудови безпечного освітнього простору, який передбачає впровадження в систему освіти технології вирішення конфліктів шляхом співробітництва, а також формування у здобувачів освіти здатності протистояти булінгу, формування навичок ненасильницької поведінки, побудови конструктивного діалогу, асертивності у взаєминах з оточуючими. Одним із ключових аспектів булінгу є його соціальна природа, яка формується під значним впливом мікросоціального середовища, у якому перебувають підлітки. Основну роль у цьому відіграють стосунки в сім'ї, специфіка стилю виховання, рівень емоційної підтримки з боку близьких, а також статусна позиція підлітків у колективі однолітків.

Сучасні соціальні реалії значною мірою зумовлюють поширеність проблеми булінгу на тлі цифровізації суспільства та активного використання соціальних мереж. Кібербулінг як явище цифрового булінгу створює додаткові виклики для соціуму через складність контролю цифрової агресії та її наслідків. Підлітки, які стали жертвами булінгу, нерідко стикаються з кризами самооцінки, розвитком тривожних і депресивних станів, що можуть доповнюватися соціальною ізоляцією та труднощами у встановленні міжособистісних зв'язків. Кривдники також опиняються під впливом руйнівних механізмів, оскільки їхня поведінка базується на формуванні деструктивних моделей, здатних закріплюватися і трансформуватися в життєвий стиль у подальшому житті.

У педагогічному напрямі слід розглядати освітнє середовище як ключовий, а головне – безпечний простір у процесі запобігання та мінімізації явища булінгу. Заклади освіти мають слугувати простором для формування фундаментальних людських цінностей, норм поведінки і соціальних компетенцій, які є основою успішної інтеграції підлітків у соціум. Профілактика булінгу в освітніх закладах часто потребує удосконалення.

Отже, ефективна протидія булінгу можлива лише за умови комплексного поєднання соціальних, психологічних і педагогічних заходів, спрямованих на формування безпечного освітнього середовища і гармонійний розвиток особистості підлітків. Вважаємо, що створення такого середовища є одним із ключових завдань сучасної освіти та важливою умовою забезпечення психічного здоров'я молодого покоління.

Перспективи подальших наукових досліджень полягають у поглибленому вивченні соціального аспекту протидії булінгу в освітньому середовищі закладів позашкільної освіти.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

REFERENCES/ЛІТЕРАТУРА

1. Absaliamova KZ, Lutsenko OL. (2014). Doslidzhennia ahresyvnosti. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Psykholohiia. 1095: 191-197. [Абсалямова КЗ, Луценко ОЛ. (2014). Дослідження агресивності. Вісник Харківського національного університету. Серія: Психологія. 1095: 191-197]. URL: http://visnyk-ps.univer.kharkov.ua/vystnik_psy_ukr/nomera/1095.pdf#page=191.
2. Bondarovska VM. (2025). Dity ta novi informatsiini tekhnolohii: pozytyvni ta nehatyvni aspekty. Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy. [Бондаровська ВМ. (2025). Діти та нові інформаційні технології: позитивні та негативні аспекти. Національна академія педагогічних наук України]. URL: https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/5c7768ef-1247-4ee0-8563-75d239343825/download.
3. Erikson E. (1963). Childhood and Society. 2nd ed.: 248.
4. Korniichenko AO. (2020). Definityvna kharakterystyka bulinhu yak yurydychnoi katehorii administratyvnoho prava. Visnyk sotsialnoi osvity. 3-4. [Корнійченко АО. (2020). Дефінітивна

Читайте нас на сайті: https://med-expert.com.ua

характеристика булінгу як юридичної категорії адміністративного права. Вісник соціальної освіти. 3-4]. URL: URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_3-4_2020-18-25.pdf.
5. Kravchenko IV. (2022). Profilaktyka bulinhu v roboti z ditmy v osvitnomu seredovyshchi. Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti. 3. [Кравченко ІВ. (2022). Профілактика булінгу в роботі з дітьми в освітньому середовищі. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 3]. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6514/educ_2023_076.pdf.
6. Kremen V ta in. (2022). Kontseptsiia vykhovannia ditei ta molodi v tsyfrovomu prostori. Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. 4; 2: 1-30. [Kremen V та ін. (2022). Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі. Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. 4; 2: 1-30]. https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4206.
7. Maksymova NIu. (2011). Psykholohiia deviantnoi povedinky. Navch. posib. Kyiv. Lybid: 520. [Максимова НЮ. (2011). Психологія девіантної поведінки. Навч. посіб. Київ. Либідь: 520]. URL: https://lib.khmnu.edu.ua/fond/NOV/new_04_2018/454811.pdf.
8. MON Ukrainy. (2019). Deiaki pytannia reahuvannia na vypadky bulinhu (tskuvannia) ta zastosuvannia zakhodiv vykhovnoho vplyvu v zakladakh osvity. Nakaz MON Ukrainy vid 28.12.2019 No. z0111-20. [МОН України. (2019). Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти. Наказ МОН України від 28.12.2019 N° z0111-20.]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text.
9. Olweus D, Solberg ME, Breivik K. (2018). Long-term school-level effects of the Olweus Bullying Prevention Program (OBPP). Scandinavian Journal of Psychology. 61; 1: 108-116. https://doi.org/10.1111/sjop.12486.
10. Salmivalli C, Kärnä A, Poskiparta E. (2011). Development, evaluation, and diffusion of the KiVa antibullying program: A Finnish national effort. International Journal of Behavioral Development. 35(5): 405-411. https://doi.org/10.1177/0165025411407457.
11. Sedykh KV, Myshko NM. (2022). Psykholohichni naslidky bulinhu. Psykholohiia i osobystist. 2(22): 186-198. [Седих КВ, Мишко НМ. (2022). Психологічні наслідки булінгу. Психологія і особистість. 2(22): 186-198]. URL: http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/19198/1/2.pdf.
12. Serhieienkova OP, Stoliarchuk OA, Kokhanova OP, Pasieka OV. (2012). Vikova psykholohiia. Navch. posib. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury: 214-237. [Сергєєнкова ОП, Столярчук ОА, Коханова ОП, Пасєка ОВ. (2012). Вікова психологія. Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури: 214-237].
13. Smith PK, Mahdavi J, Carvalho M. (2008). Cyberbullying: It's nature and impact in secondary school pupils. Journal of Child Psychology and Psychiatry. 49: 376-385.
14. Tytarenko TM. (2007). Zhyttievi domahannia osobystosti: psykholohichnyi analiz. Kyiv. Pedahohichna dumka. [Титаренко ТМ. (2007). Життєві домагання особистості: психологічний аналіз. Київ. Педагогічна думка]. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/9373/1/Життєві%20домагання%20особистості.pdf].
15. UNISEF. (2020). Opytuvannia YuNISEF: ponad tretyna molodykh liudei u 30 krainakh svitu poterpaiut vid onlain bulinhu. [ЮНІСЕФ. (2020). Опитування ЮНІСЕФ: понад третина молодих людей у 30 країнах світу потерпають від онлайн булінгу.]. URL: https://unisef.org/ukraine.
16. VR Ukrainy. (2018). Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo protydii bulinhu (tskuvanniu). (2018). Zakon Ukrainy vid 18.12.2018 No. 2657-VIII. [ВР України. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню). (2018). Закон України від 18.12.2018 N° 2657-VIII]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text.

Відомості про авторів:
Шеремет Олег Семенович – д.юрид.н., проф. каф. права, філософії та політології, ректор НУЧК ім. Т.Г. Шевченка. Адреса: м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53. https://orcid.org/0000-0002-9512-991X.
Чорний Олександр Олексійович – д.філос.н., проф., зав. каф. права, філософії та політології НУЧК ім. Т.Г. Шевченка. Адреса: м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53. https://orcid.org/0000-0002-0365-1015.
Шеремет Ярослав Олегович – аспірант каф. права, філософії та політології НУЧК ім. Т.Г. Шевченка. Адреса: м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53. https://orcid.org/0000-0009-8240-0334.
Павленко Олександр Віталійович – аспірант каф. права, філософії та політології НУЧК ім. Т.Г. Шевченка. Адреса: м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53. https://orcid.org/0009-0004-4667-5756.
Козир Руслан Васильович – аспірант каф. права, філософії та політології НУЧК ім. Т.Г. Шевченка. Адреса: м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53. https://orcid.org/0009-0009-1647-7958.
Стаття надійшла до редакції 23.12.2025 р., прийнята до друку 13.04.2026 р.